

Erzurum ve Bursa Müftülüklerine 2005-2008 Yıllarında Gelen Sorular Işığında Kadınların Boşanma Talebinin Nedenleri

Esmâ Simav Oruç
Doktora Öğr. U.Ü. Sos. Bil. Ens.

Abdurrahman Kurt
Prof. Dr., U.Ü. İlahiyat Fakültesi
k_abdurrahman@hotmail.com

Özet

Bu araştırmada, Erzurum ve Bursa müftülüklerine 2005-2008 yıllarında sorulan sorular arasından 'kadınların boşanma talebi' konulu sorular ele alınmıştır. Aileyle ilgili 268 adet sorudan 24'ü boşanmak isteyen kadınlar, bir tanesi de boşanmak isteyen bir kadının babası tarafından sorulmuştur. Sorulardan hareketle kadınların boşanmayı istemelerindeki nedenler tespit edilmiştir. Buna göre, kadınların boşanma isteğindeki en önemli faktör, kocasının kendisini aldatmasıdır. Erkeğin karakterinin evliliğe zarar vermesi, şiddet, cinsel problem ve hastalıklar, ailedeki diğer fertlerden kaynaklanan problemler, eşler arası sevginin olmaması gibi konular diğer nedenler arasındadır.

Abstract

Causes of Divorce Request of Women in The Light of Questions That Were Asked Mufti of Erzurum and Bursa in 2005-2008

In this research, among the questions asked to Erzurum and Bursa mufti offices in years 2005-2008, the ones about the subject of 'divorce demand of women' were discussed. Out of 268 questions about family life, 24 questions are asked by women demanding divorce, and one question is asked by a woman's father concerning his daughter's divorce demand. The reasons of divorce demands were determined in the light of these questions. Accordingly, the most important factor in women's divorce demand is husband's marital infidelity. Damage of personality of men on marriage, violence, sexual problems and illnesses, problems based on other members of family, the lack of love between couples and so forth are among the other reasons.

Anahtar Kelimeler: Aile İrşat ve Rehberlik Büroları, aldatma, boşanma, şiddet,

Key Words: Family Leading and Guidance Branches, deception, divorce, violence,

1. Giriş

Günümüzde tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de hayatın her alanında değişimler yaşanmaktadır. Sosyal, ekonomik ve kültürel değişimler toplumun en küçük birimi olan ailede en kısa zamanda kendisini hissettirmiştir. Bu değişimler, aile yapısını ve aile içindeki rol dağılımını değiştirdiği gibi, aile içi sorunlara da yansımıştır. Bunun en önemli sonucu, geleneksel aileden modern aileye geçişte, rolü en fazla değişen kadın üzerinde olmuştur. Toplumda etkileşimin fazlaşması; yazılı ve görsel medyanın, hayatın bir parçası haline gelmesi sonucu hak ve özgürlüklerinin farkında olan ve ekonomik olarak da eşine tamamen bağlı olmayan kadın, aile içinde problem yaşamayı halinde boşanmayı isteyebilmektedir. Bu da günümüzde boşanmaların gittikçe artması şeklinde yansımıştır.

Türkiye'de boşanmalarda gittikçe belirgin bir artış gözlenmektedir. 1986-1995 yılları arasındaki boşanma artış hızı ortalama %50 iken 1994-2002 yılları arasında %82'lik bir artış bulunmaktadır. Makasın gittikçe açılma eğiliminde olması aile parçalanmalarının önemli boyuta ulaştığının göstergesidir. Boşanma artış hızı niçin her yıl artış göstermektedir? Türkiye'de farklı yıllara ait boşanmaların yaklaşık %95'inin nedeni olarak "şiddetli geçimsizlik" geçmektedir. Bunu "terk" ve "zina" gibi faktörler

izlemektedir. Genel olarak boşanmaların arka planında ekonomik ve kültürel nedenler vardır. Boşanmaların artışında eşler arasındaki kültür ve dünya görüşleri arasındaki uçurumun da önemli bir payı vardır. Boşanmış kişiler üzerindeki toplumsal baskının eskisine oranla azalması boşanmalara bir ivme kazandırmaktadır.¹

Geleneksel toplumlarda evlilik, kadın için bir sosyal güvence olarak algılanmaktadır. Kadın, evde ev işlerini yapar; erkek ise çalışır, kazanır ve aileyi korur. Özellikle kadının evlilik birliğini sona erdirmesi zordur, boşanmayı gerektiren nedenler olsa da, kadın buna katlanmaktadır. Modern toplumlarda ise her bireyin sosyal güvencesi vardır. Dolayısıyla korunmaya da ihtiyacı yoktur, huzursuzluğa ve şiddete maruz kaldığı zaman, evlilik birliğini sona erdirmeye konusunda daha rahat karar verilebilmektedir.² Bu durum, kadınların açtığı boşanma davalarını arttırmaktadır.

Türkiye’de son yıllarda artan aile içi huzursuzluklar ve boşanmalar nedeniyle T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, toplumu, aile konusunda aydınlatmak ve aile içinde yaşanan problemlerin çözümüne katkıda bulunma amacıyla Türkiye’de bazı illerde Aile İrşat ve Rehberlik Büroları kurmuştur.

Bu makalede, kadınların boşanma talebiyle ilgili olarak müftülüklere gelen sorular ele alınmış ve kadınların boşanma taleplerindeki nedenlerin araştırılması hedeflenmiştir. Bu makale için, örneklem olarak Erzurum ve Bursa müftülüklerine ve her iki il müftülüklerindeki Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarına gelen aile konulu 268 sorudan kadınların boşanma talebi nedeniyle sorulan 25 soru seçilmiştir. Bu sorulardan sadece bir tanesi boşanmak isteyen bir kadının babası tarafından sorulmuştur. Kalan 24 soruyu bizzat kadınlar sormuştur. Bu makale için ele alınan sorular 2005 ve 2008 yılları³ arasında sorulan sorularla ve sadece Erzurum ve Bursa illeriyle sınırlıdır.

Aile içi huzursuzlukların ve boşanmaların artması, müftülüklere gelen sorularda da kendini hissettirmektedir. 2005-2008 yıllarında Erzurum ve Bursa müftülüklerine gelen aile konulu soruların %47’sinin ailenin parçalanması konusyla (aile içi huzursuzluk ve boşanma gibi) ilgili olması bunu göstermektedir. Son yıllarda kadınların açtığı davaların artması, müftülüklere boşanmak

¹ Abdurrahman Kurt, “Dünden Bugüne Türk Ailesi”, *Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Ed. Mehmet Zencirkıran, Nova Yay., Ankara 2006, s. 535

² Ömer Ergün, “TMK’nun 166. Maddesinde Düzenlenen Boşanma Nedenleri”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD)*, AKADER Yay.,2005, Sayı: 6, s.523-524

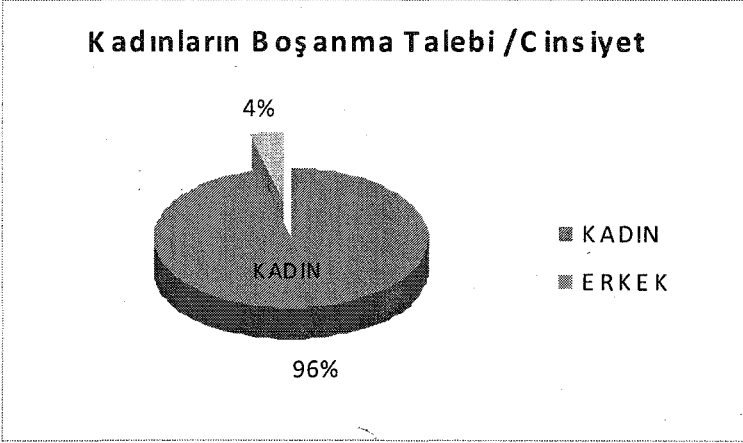
³ 2008 yılının sadece ilk 6 ayında sorulan sorular ele alınmıştır. Araştırma kapsamına 2008 yılının son 6 ayında sorulan sorular dâhil değildir.

isteği ile gelen bayanların artmasıyla doğru orantılıdır. Ailede parçalanma sorularının %20'si kadının boşanma isteği ile ilgilidir.

2. Örneklem Grubuna Ait Bilgiler

2.1. Cinsiyet Bilgileri

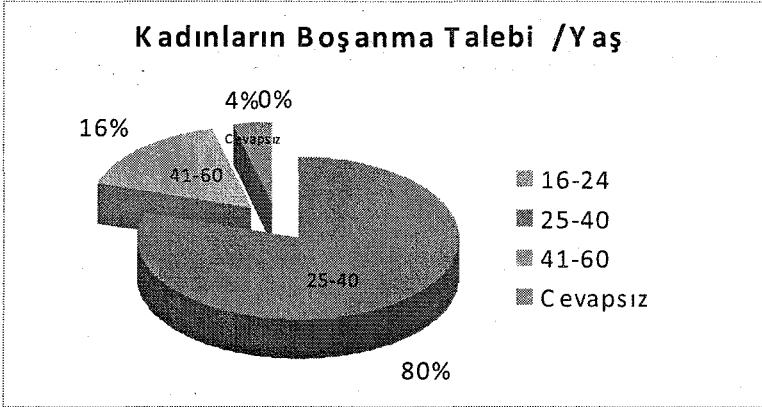
Müftülüklere aile içi problemlerini soran, danışma ve destek alma ihtiyacı içerisinde olan, çoğunluk itibariyle kadındır. 2005-2008 yıllarında Erzurum ve Bursa'da aile konulu soruları soranların cinsiyet durumuna bakıldığında %84'e yakınının kadınlardan geldiği görülür. Sadece 2007 itibariyle Türkiye'de tüm Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarına %82 oranında kadın başvurmuştur. Bunun pek çok nedeni arasında kadının dini hassasiyetlerinin daha fazla olması söylenebilir. Bunun yanı sıra erkekler, mahalle camii imamı gibi problemlerini kolaylıkla aktarabilecekleri din görevlilerini bulabilirken; kadınların, din görevlilerine ulaşmak için müftülükle irtibat kurmaları gerekmektedir.

*Grafik 1:
Kadınların Boşanma Talebiyle İlgili Soru Soranların
Cinsiyete Göre Dağılımı*

2005 ve 2008 yılları arasında Erzurum ve Bursa il müftülüklerine 'Kadınların Boşanma Talebi' ile ilgili soruların %96'sı kadınlardan gelmiştir. Kadınları doğrudan ilgilendiren bir konu olması dolayısıyla kadınların oranının %100'e yakın olması doğaldır. Kadınlar, boşanma istekleriyle ilgili soruları bizzat kendileri Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarına gelerek veya müftülükleri arayarak sormuşlardır. Bu konuyla ilgili erkeklerden gelen tek soru, emekli bir babanın, kızının boşanma isteğiyle ilgili başvurusudur.

2.2. Yaş Bilgileri

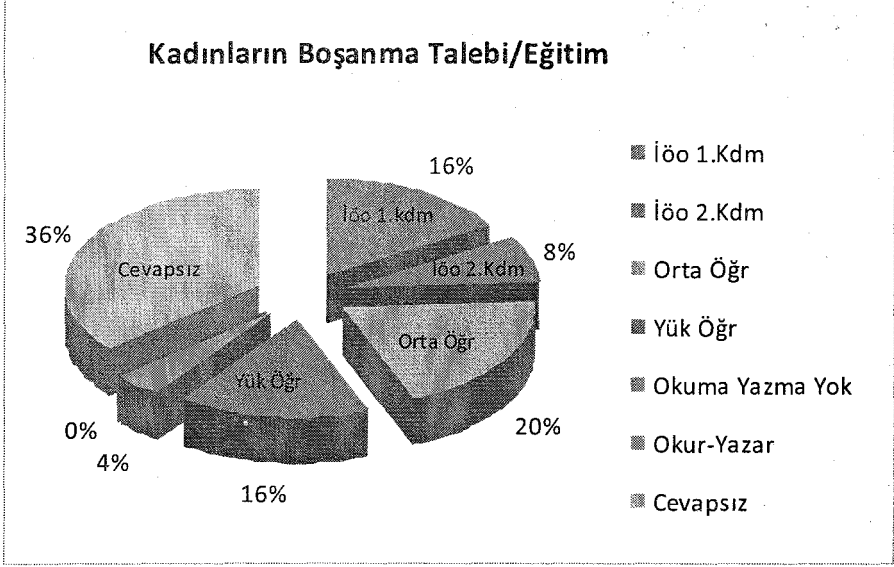

Grafik 2:
Kadınların Boşanma Talebiyle İlgili Soru Soranların
Yaş Durumuna Göre Dağılımı

'Kadınların Boşanma Talebi' konusunda soru soranların yaş durumları incelendiğinde 24 yaş altı ve 60 yaş üstü gruptan soru gelmediği, ilk göze çarpan olgudur. Soruların % 80'i 25-40 yaş aralığından gelmiştir. %16'lık bir grup 41-60 yaş aralığındadır. 1 soruda ise yaşla ilgili bilgiye ulaşamamıştır. Bu bilgiler ışığında evliliklerde, gençlik yıllarının ve evliliğin ilk dönemlerinin, evlilikler için riskli bir dönem olduğu söylenebilir. Evlilik süresine göre boşanmaların yüzdesi incelendiğinde, Türkiye'de boşanmaların %44.89'unun evliliğin ilk 5 yılı içinde meydana geldiği görülmektedir.⁴

⁴ Nesrin Türkarlan, "Boşanmanın Çocuklar Üzerine Olumsuz Etkileri ve Bunlarla Baş etmenin Yolları", *Aile ve Toplum Dergisi*, C.3, Sayı:11, MN Tanıtım, Ankara, 2007, s.100

2.3. Eğitim Durumları

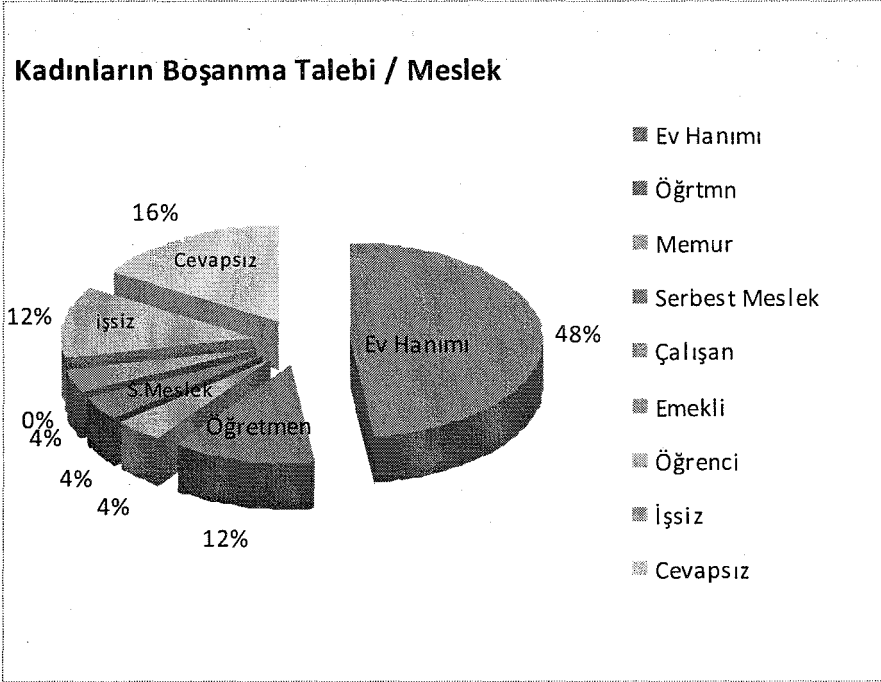

*Grafik 3:
Kadınların Boşanma Talebiyle İlgili Soru Soranların Eğitim
Durumuna Göre Dağılımı*

Soru soranların eğitim durumlarını gösteren veriler incelendiğinde, ilköğretim 1. ve 2. kademe mezunlarının toplam oranının %24 olduğu görülür. Ortaöğretim mezunu olanların oranı %20, yükseköğretim mezunu olanların oranı ise %16 olarak tespit edilmiştir. Soruların %36'sında eğitimle ilgili bilgiye rastlanmamıştır. Bu, kendisine soru sorulan din görevlisinin muhatabına ait tüm bilgileri soramadığını göstermektedir.

Boşanma ile ilgili araştırmalarda, boşananların eğitim seviyesinin yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle boşanma davası açan kadınların eğitim seviyesinin yüksek olduğunun tahmin edilmesi güç değildir. Erzurum ve Bursa müftülüklerine gelen sorularda eğitim düzeyiyle ilgili bilgilerde boşanmak isteyen kadınların eğitim düzeyinin yüksek olması dikkat çekicidir. 2005-2008 yıllarında Erzurum ve Bursa müftülüklerine başvuranların toplamının %9'u yüksek öğrenim mezunu iken, kadının boşanma isteği ile ilgili başvuranların %16'sı yükseköğretim mezunudur.

2.4. Meslek Durumları

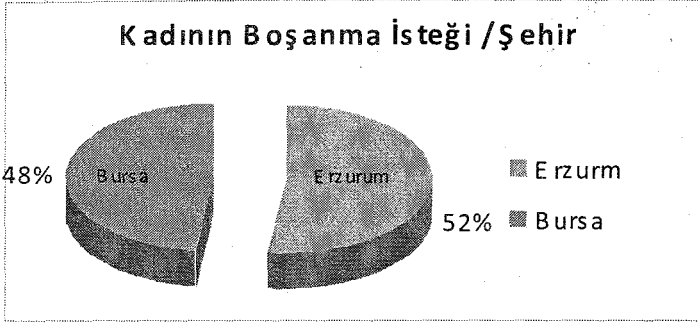

*Grafik 4:
Kadınların Boşanma Talebiyle İlgili Soru Soranların
Meslek Durumuna Göre Dağılımı*

Bu konuyla ilgili soru soranların meslek durumlarına bakıldığında %48'inin ev hanımı, % 16'sının öğretmen veya memur, %8'inin serbest meslek veya çalışan, %12'sinin işsiz, olduğu görülmektedir. %16'sının ise mesleklerine dair bir bilgi yoktur.

%95'lik bir grubun kadın olduğu göz önüne alınırsa ev hanımlarının oranının %48 olması normaldir. Öğretmenler, Erzurum ve Bursa Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarına en çok bu konuyla ilgili başvurmuşlardır. 2005- 2008(2008'in son 6 ayı hariç) yılları arasında her iki il müftülüklerine başvuran öğretmenlerin oranı genel toplamda %3 iken kadınların boşanma talebi ile ilgili konuda öğretmenlerin başvuru oranı %13'tür.

2.5. Şehirle İlgili Bilgiler

Grafik 5:

Kadınların Boşanma Talebiyle İlgili Soru Soranların Şehir Durumuna Göre Dağılımı

Kadınların boşanma talebiyle ilgili sorularda Erzurum ve Bursa müftülüklerine başvuranların oranı birbirine yakındır. 2005-2008 yıllarında her iki ile gelen aile konulu sorularda toplam oran incelendiğinde % 58 ile Bursa Erzurum'a göre daha fazla soruya muhatap olmuşken, "Kadınların Boşanma Talebi" ile ilgili konuda % 48 ile 2. sırada yer almaktadır. Bursa'nın nüfusunun eğitim ve çalışma düzeyi bakımından daha gelişmiş olduğu göz önüne alınırsa kadınların boşanma taleplerinin Bursa'da daha fazla olacağı varsayılabilir. Ancak bu oran Erzurum'da daha fazla çıkmıştır.

3. Kadının Boşanma İsteğindeki Nedenler

Evlilikler mutlu ve huzurlu bir yaşam için yapılırken, her evlilik mutlu bir şekilde yürümez. Aile içi yaşanan sıkıntılar, eşler arasındaki huzursuzluğa sebep olur, bu huzursuzluk giderilmezse evliliğin bitmesi gündeme gelir. Boşanma kararı bazen birlikte alınır. Ancak çoğu kez eşlerden birinin tek taraflı karar vermesiyle boşanma işlemleri başlatılır.

Boşama yoluyla evliliği sona erdirme yetkisi prensip olarak kocaya aittir.⁵ Dinlen boşama yetkisini elinde bulunduran erkek, çoğunlukla sözlü ifadelerle boşanmayı gerçekleştirirken evlilik hayatı kadın için çekilmez bir hale geldiğinde durum ne olacaktır? Kadın böyle bir hayata katlanmak zorunda mıdır; yoksa onun için de bir

⁵ Hayreddin Karaman, *İslam'da Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 104

kurtuluş yolu var mıdır?⁶ Kadınlar boşanmak için günümüzde mahkemelere başvurumaktadırlar. İslam hukukunda ise kadınların dinen boşanma işlemini gerçekleştirmeleri için izlenebilecek yöntemler şunlardır:

- Muhâlea: Kadının bir bedel karşılığında (genellikle mehrinden vazgeçmek suretiyle) evliliği bitirmek üzere tarafların anlaşarak evlilik birliğine son vermesidir.⁷
- Tefviz-i talâk: Tek taraflı irade beyanı ile boşama, esas itibarıyla kocanın hakkıdır. Evlenme akdi yapılırken kadın bu hakkı istemiş ve almış ise kadının da tek taraflı irade ile boşama hakkı vardır.⁸ Kadının bu hakkı alması tefviz-i talâktır. Koca nikâhtan sonra da bu talak hakkını hanımına verebilir. Koca vermiş olduğu bu yetkiyi geri alamaz.
- Tefrik: Mahkeme kararıyla meydana gelen boşanmaya denir. Bu tür boşanmanın öncekilerden en önemli farkı bunun ancak bir hâkim kararıyla gerçekleşmesi ve hâkimin de ancak belirli sebeplerin varlığı durumunda boşanmaya karar verebilmesidir. Kadının geçerli bir sebebi varsa muhâleaya başvurmadan hâkime başvurabilir. Eğer boşanma için gösterdiği sebepler yeterli ise hâkim boşanmalarına karar verir.

Kadının boşanma isteğinin geçerli olması için gerekli olan sebepler şunlardır:

1. Hastalık ve kusur
2. Kocanın nafakayı temin etmemesi
3. Terk ve gaiplik
4. Fena muamele ve geçimsizlik⁹

Günümüz şartlarında boşanmanın gerçekleşmesi için mahkemelere başvurmak gereklidir. Mahkeme kararıyla boşanan çift, dinen de boşanmış olmakta ve 3 boşama hakkından biri kullanılmış sayılmaktadır.

Bir kadının kolaylıkla yuvasını dağıtması ve çocuklarını zor durumda bırakması düşünülemez. Ancak kadını boşanmaya iten önemli faktörlerin olduğu açıktır. 2005-2008 yıllarında, Erzurum ve Bursa müftülüklerine gelen sorular ışığında kadınların evliliğini sona

⁶ Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1998, s.57

⁷ Karaman, *a.g.e.*, s.112

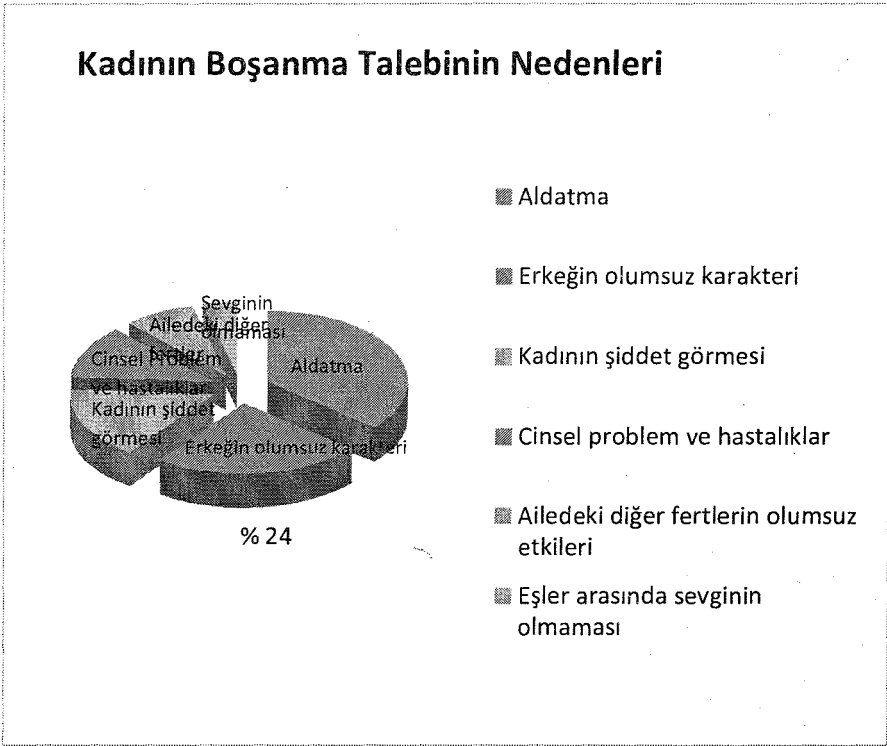
⁸ Karaman, *a.g.e.*, s.104

⁹ M. Akif Aydın, "Aile Hayatı", *İlmihal*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., C. II, Ankara, 2006, s.223-237

erdirmesine ve boşanmayı istemesine neden olan faktörler şöyle sıralanabilir:

- Erkeğin eşini aldatması
- Erkeğin karakterinin evliliğe zarar vermesi
- Kadının şiddet görmesi
- Erkekten kaynaklanan cinsel problem ve hastalıklar
- Ailedeki diğer fertlerin evliliğe olumsuz etkileri
- Eşler arasında sevginin olmaması

Bu nedenlerin yüzdelik oranları grafikteki gibidir:

*Grafik 7:
Boşanma İsteğinde Bulunan Kadınların Boşanma Taleplerinin
Nedenlere Göre Dağılımı*

Erzurum ve Bursa müftülüklerine boşanma talebiyle başvuran kadınların %36'sı eşinin kendisini aldattığından dolayı eşlerinden

ayrılmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu, kadının boşanma isteğindeki en büyük nedenin aldatılma olduğunu göstermektedir. Eşler arasında sevginin olmaması ise %41'ük bir oranla kadına boşanmayı düşündürmede en az etkisi olan nedendir.

Sosyal olaylar tek bir nedene indirgenerek açıklanamaz. Kadınların boşanma talebinde de yukarıdaki faktörler tek başına etkili değildir. Nitekim örneklerde kadının hem aldatılması hem fiziksel ve psikolojik şiddet görmesi söz konusudur. 20 yıllık evli ve 3 çocuğu olan bir ev hanımı hem aldatıldığını, hem fiziksel ve psikolojik şiddete uğradığını şöyle ifade etmiştir:

“Kocam ... 8 yıldır beni aldatıyormuş. Kiracımızın karısı ile dini nikâh yapmış, yaşıyormuş. (...) Evde, kendi çocuklarıma bir şey söylesem eşim beni bir bahane ile dövüyor. Çocuklarıma şaka bile yapamıyorum. Eşim bana devamlı “sürtük” diyor.(...) Çok dayak atıyor. Ne yapacağımı bilmiyorum.”¹⁰

Bu çalışmada başvuruların boşanma isteklerindeki asıl sebep dikkate alınarak, Erzurum ve Bursa müftülüklerine gelen sorulara göre kadınların boşanma isteklerindeki nedenler gruplandırılmaya çalışılmıştır.

3.1. Aldatma

Aldatma, evlilikte eşlerin birbirlerine olan güvenin yitmesine ve aile huzurunun bozulmasına neden olan en büyük etkidir. Eşlerden birinin, evlilik birliğine ihanet etmesi ve eşini başka biriyle aldatması boşanmaları hızlandırmaktadır. Ancak ihanet edenin kadın olması ile erkek olması arasında sonuçları itibariyle çok farklılık vardır. Kadın, eşine olan ihanetini kimseye söyleyemezken erkeğin yaptıkları gerek aile büyükleri gerek toplum tarafından hoş görülmektedir. Kadın da çoğu zaman bu durumu ekonomik veya farklı problemler nedeniyle sineye çekebilmektedir.

“Arkadaşım evli ve iki çocuk annesidir. Eşini başka bir adamla aldatmış hatta onunla beraber olmuş. Şimdi ise yaptıklarına çok pişman. Ruhsal durumu çok bozuk, bunalıma girmiş. Suçluluk duygusu onu çok rahatsız ediyor. Acaba bu durumu kocasına söylesin mi?”¹¹

6 yıllık evliliği ve 1 çocuğu olan 28 yaşındaki Bursalı bir kadının boşanma isteğinde nasıl yalnız kaldığı aşağıdaki örnekte görülmektedir:

¹⁰ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:3, Bursa, Mart, 2007

¹¹ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:2, Erzurum, Mart, 2007

“...anladım ki eşim beni aldatıyor. Boşanmak istiyorum ama babam kabul etmiyor. “erkek cahillik yapabilir sonunda sana döner gelir” diyerek boşanma sözünü bile ağzıma aldırıyor hatta “şayet boşanırsan benim evime gelme” diyor.”¹²

Taraflardan birinin zina yapması, diğeri için boşanma davası açma ve boşanma nedenidir. Zina cezalandırılması gereken bir suç olmasa da Medeni Kanununun 161. maddesi zinayı veya başka bir deyişle evlilikte aldatmayı boşanma sebebi saymıştır. Evlilikte, kocanın imam nikâhlı olsun veya olmasın başka bir kadınla yaşıyor olması Medeni Kanun tarafından boşanma sebebi sayılmıştır.¹³

Aile içi huzursuzlukların olduğu evliliklerde; aldatma olayı, boşanma sürecine hızlı bir şekilde girilmesine neden olmaktadır.

“Müracaat eden kadın, eşinin kendini aldattığını ve boşanmak istediğini belirtti. Uzun zamandır aile içinde huzursuzlukların olduğunu ve aldatma olayı ile artık evliliğe son vermek istediğini söyledi.”¹⁴

Bazen de erkeğin evlilik dışı ilişkisi, kadının ve çocukların şiddet görmesine yol açar. Kendisi suçlu olan erkek, suçu başkalarında arar ve elinin altında olup (!) da kendisine bir şey diyemeyen eşini ve çocuklarını döverek rahatlama yoluna gider. Aslen Konyalı olan fakat Bursa’da yaşayan 46 yaşındaki bir ev hanımı, eşinin kendisinden önce sevdiği kızla karşılaşmasından sonra bir daha huzur bulamamıştır. 23 yıllık evliliği ve 3 çocuğu olmasına rağmen çocuklarının desteğiyle boşanmayı düşünmektedir.

“Kocasının evlenmeden önce sevdiği bir kız vardır. Bu kız başkası ile evlenir. Eşi de kendisi ile evlenir. Eşinin işi icabı Konya’nın Ilgın ilçesine taşınırlar. Orada eşi önceden sevdiği kızı görür ve kız ile ilişkisi tekrar başlar. Gizli gizli buluşurlar bu arada kocası çocuklara ve kendisine kötü davranmaya başlar, içki içer, eve gelir, kendisini ve çocukları döver, bu durum yıllarca sürer. Hatta bir sefer kocası çok kötü döver, komşuları hastaneye götürür ve doktor raporu alır.”¹⁵

Aldatma kaynaklı problemlerde erkeğin, evlilik dışı ilişkisinden çocuk sahibi olduğu kadınların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Örneklerden, erkeğin evlilik dışı ilişkisini dini nikâhla meşrulaştırdığını, ancak bundan eşinin yıllar sonra haberi olduğu tespit edilmektedir.

¹² Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:3, Bursa, Eylül, 2007

¹³ Esra Koç-Ayşegül Kaya, *Kadının El Kitabı*, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 2007, s.84-85

¹⁴ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:1, Erzurum, Ocak, 2007

¹⁵ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:4, Bursa, Temmuz, 2007

*"Kocam 5 yıl önce dini nikâhla başka bir kadınla evlenmiş ve 1 çocuğu olmuş."*¹⁶

*"15 yıldır kocası metres hayatı yaşıyor ve 8 yıl önce birisi ile evlenir, bir çocuğu olur."*¹⁷

*"Kocası 5 yıldır bir kızla yaşıyor, bunu yeni öğrenmiş ve boşanmak istiyor."*¹⁸

*"Kocam ara sıra namaz kılar, içki de içer. Hayatında bir kadın var. Birisi ile dini nikâhla yaşıyor. Yeni öğrendim."*¹⁹

Kadınlar, genellikle eşlerinin kendilerini aldattıkları kadınlar hakkında bilgi vermezken bazı örneklerde bilgi verilmiş ve karşı tarafın da evli kadın olduğu belirtilmiştir. Kadınlar aynı zamanda eşlerinin dindar olduğunu da belirtirken, kişilerin dindar olan kimselerin yanlış yapmalarına tahammülleri olmadıkları ve ısrarla eşlerinin dindarlıklarını vurguladıkları görülmektedir. 20 yıllık evli 39 yaşındaki bir ev hanımının eşinin kendisini aldattığından 8 yıl sonra haberi olmuş ve dindar biri olan kocasının bu ihanetini şöyle ifade etmiştir:

*"Kocam hacı ve sakallı biridir. Beş vakit namazını kılan birisidir. 8 yıldır beni aldatıyormuş. Kiracımızın karısı ile dini nikâh yapmış, yaşıyormuş. Kiracımızın kocası felçli ve yatalak hasta idi. Kadının iki tane oğlu var. Eşim kadın ile dini nikâhli olarak yaşıyor (...) Bu adam hem hacı hem namaz kıyor."*²⁰

Erkeğin, eşini aldatmasında evlilik birliğinin uzun süreli olması ve arada çocukların olması -burada ele alınan sorular açısından- caydırıcı bir etken olmamaktadır. Örneklere baktığımızda soru soran kadınların %100'ü çocuklarının olduğunu ifade etmişlerdir:

*"h. Ailedeki çocuk sayısı: 7"*²¹ *"h. Ailedeki çocuk sayısı: 2"*²²

*"6 Yıllık evli, 1 çocuğu var"*²³ *"23 Yıllık evli, 4 çocuğu var"*²⁴

*"23 Yıllık evli ve 3 çocuğu var"*²⁵ *"Benim de 3 çocuğum var"*²⁶

¹⁶ Bkz. Bursa Şifahi Sorular Kayıt Defteri, No:13

¹⁷ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:2, Bursa, Eylül, 2007

¹⁸ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:5, Bursa, Ocak, 2007

¹⁹ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:2, Bursa, Mart, 2007

²⁰ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:3, Bursa, Mart, 2007

²¹ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:1, Erzurum, Ocak, 2007

²² Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No: 6, Erzurum, Ocak, 2007

²³ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:3, Bursa, Eylül, 2007

²⁴ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:2, Bursa, Eylül, 2007

²⁵ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:4, Bursa, Temmuz, 2007

²⁶ Bkz. Bursa Şifahi Sorular Kayıt Defteri, No:13

Eşlerini aldatan erkeklerin mali durumları incelendiğinde farklılık gösterdikleri kaydedilmektedir. Kimi kadınlar eşlerini işsiz diye tanımlarken, kimisi eşinin zengin olduğunu ifade etmektedir. Buradan hareketle zengin veya fakir olmanın aldatma için bir etken olmadığı söylenebilir.

"eşi tekstilci ve zengin"²⁷

"eşi fabrikada çalışıyor"²⁸

"Kocam işsiz çalışmıyor... Sürekli hapse girip çıkıyor"²⁹

3.2. Erkeğin Karakterinin Evliliğe Zarar Vermesi

Erkeğin olumsuz özellikleri evliliğe zarar vermektedir. Kadının boşanma isteği ile ilgili sorular arasında erkeğin karakteriyle ilgili problemlerin oranı %24'tür. Bu problemler şöyle sıralanabilir:

- Erkeğin kötü alışkanlıkları
- Erkeğin kıskançlığı
- Erkeğin ilgisizliği
- Eşler arası kültürel farklılıklar

Yargıtayın TMK'nun 166. maddesine dayanarak verdiği kararlara göre erkeğin ortak hayatı çekilmez hale getirecek derecede aşırı kıskançlık göstermesi, evini şaşırarak derecede sürekli içki içmesi, eve geç gelmesi boşanma sebebi oluşturur.³⁰

Erkeğin içki, kumar gibi kötü alışkanlıkları evliliğe zarar vermektedir. İçki tüm olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. İçki, kişinin ailesine karşı maddi-manevi sorumluluklarını yerine getirmesine engel olmaktadır. 40 yaşında sosyal güvencesi olmayan bir bayan eşinin kendisini terk ettiğini Bursa müftülüğüne şöyle bildirmiştir:

" Kocamda içki, esrar her şey vardı. Beni iki çocukla bırakıp gitti."³¹

Erkeğin kıskanç olması, eşler arası güvensizliğe neden olduğu gibi boşanmalara da sebebiyet vermektedir. Aslında kişi, karakteriyle ilgili ipuçlarını evlilik öncesi dönemde vermektedir. Ancak duygusal bir sürecin yaşandığı bu dönemde kişiler, bunları farklı bahanelerle görmezlikten gelmektedirler.

²⁷ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:2, Bursa, Eylül, 2007

²⁸ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:3, Bursa, Eylül, 2007

²⁹ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No: 6, Erzurum, Ocak, 2007

³⁰ HGK(Hukuk Genel Kurulu), 21.06.1995, E1995/2-501, K.653, İKİD (İlmi Ve Kazai İçtihadlar Dergisi), S.422, s.11609

³¹ Bkz. Bursa Şifahi Sorular Kayıt Defteri, No:12

Yeni evlenmiş, 25 yaşındaki bir öğretmenin, eşinin aşırı kıskançlığı ve bu kıskançlığın oluşturduğu huzursuzluk nedeniyle evliliğini bitirmek istemesi ve durumunu müftülüğe sormak için araması, eşler arasındaki güvensizliklerin, boşanmalara yol açtığını göstermektedir.

“On aylık evliyim. Eşim Milli Eğitime bağlı bir okulda öğretmen. İkimiz de tahsilli kişileriz. Fakat problemlerimizi konuşarak halledemiyoruz. Eşim oldukça kıskanç ve şüpheli. Odaların lambasını dışarıda yanık görmüş ve gelip beni bir saat sorgu suale tutuyor. Kim evde vardı. Niçin ışıklar yanıyordu vs. Nişanlı iken de bu tür tavırları vardı. Evlenince, beni tanıdıkça geçer diyordum. Aksine iyice arttı. Sebepsiz tartışmalar çıkarıyor. Pişirdiğim yemekleri beğenmiyordu. Ailesi çok şımartmış. Bir evde iki yabancı gibiydik.”³²

Her inşanda yukarıda sıralanan özelliklerin ayrı ayrı olacağı varsayılmaz. Bazı insanlar bir, bazıları iki, bazıları ise daha fazla olumsuz özelliklere sahip olabilir. Nitekim örneklere bakıldığında kötü alışkanlıkların olması, aşırı kıskançlık, eşini aldatma ve diğer problemlerin hepsinin tek kişide olabildiği ve kadının bunlarla mücadele etmek zorunda kaldığı görülmektedir. 30 yaşında üniversite mezunu bir ev hanımının, işsiz olan eşinin kendisini aldatmasını çocuğu için affettiği ancak eşinin kötü huylarıyla mücadelede sabrının tükendiği ifadelerinden anlaşılmaktadır.

“Kocam işsiz ve iş beğenmiyor. Ailesinin maddi desteğine güveniyor. Bundan dolayı ben eziklik yaşıyorum, harcamalarımı yapamıyorum. Çalışmamı istemiyor. Ailemle görüşmemi istemiyor. Beni beş yıl aldattı ve bunu kendi itiraf etti. Beni aldattığı kadından bir çocuğu var. Ben çocuğum için bazı şeyleri affedebiliyorum. Fakat aileme karşı saygısızlığı, beni aşırı derecede kıskanması ve içki içmesi benim tahammül gücümü tüketiyor.”³³

Aile içi huzursuzlukların çoğu, kötü alışkanlıklardan, evlilik birliğine ihanet etmekten kaynaklanırken bazı durumlarda da kişinin dinî yerlere yoğun bir şekilde giderek ailesini ihmal etmesi problem olmaktadır. Dinî derneklere giderken ailesini ihmal eden erkeğin eşi, bu durum sebebiyle maddi-manevi zor durumda olduğu için evinden ayrılmış, baba ocağına dönmüş ve 15 yıllık evliliğine ve iki çocuğuna rağmen boşanmak istemiştir. İslam hukukunda kocanın eşinin nafakasını temin etmemesi belirli şartlarla bir boşanma sebebidir.³⁴ Kocanın eşi ve çocukları ile ilgilenmemesi halinde Yargıtay’a göre

³² Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:1, Erzurum, Mayıs, 2008

³³ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:1, Erzurum, Şubat, 2007

³⁴ Aydın, a.g.m., s.234

evlilik birliğinin temelinden sarsıldığıının kabulü gerekir. Bu da TMK 166. maddeye girer ve boşanma sebebi oluşturur.³⁵

"15 yıllık evliyiz. İki çocuğumuz var. Eşim aşçı. Eşim bir tarikata girdi. Yaklaşık bir yıldır gündüzleri işe geceleri ise tarikata bağlı dergâha gidiyor. Kazancını da olduğu gibi tarikata harcıyor. Ben beş aydır bu sebepten dolayı annemin evindeyim. Çocukların biri bende biri babaannede kalıyor. Eşim bayramda bile beni arayıp sormadı. Bütün zamanı tarikatın dergâhında geçiyor. Boşanmaya karar verdim..."³⁶

Eşler arası dini, kültürel vb. farklılıklar, evliliğe adım atarken önemli görünmese bile evliliğin ilerleyen yıllarında aile içi huzursuzluğa sebep olabilmekte ve hatta boşanmalara yol açabilmektedir. Kültür farklılığının eşlerin birbirlerini beğenmemeye ve boşanmaya yol açtığı aşağıdaki örnekte görülmektedir:

"Eşim İlkokul mezunu ve doğulu bir insan. Çok kaba ve çirkin hareketleri var. Çocuklarıma çok olumsuz yansıyor. Boşanabilir miyim?"³⁷

25 yaşında lise mezunu bir kadın, eşiyle arasındaki kültür farklılığından kaynaklanan boşanma talebini şöyle ifade etmiştir:

"İki yıldır evliyim. Eşimle ailemin zorlaması ile evlendim. Bu evliliğe hiçbir şekilde taraftar olmadım. Benim ile eşim arasında dini, sosyal ve kültürel birçok farklılıklar var. Ailem maddi ve manevi birçok destekte bulundu. (...) Ben altı aylık hamileyim eşimin gerek bana karşı sorumsuzluğu gerekse dini hassasiyetlerim konusunda lakayt davranışları gerekse bu son davranışı beni çileden çıkarttı. Mahkemeye başvurup boşanma davası açacağım..."³⁸

Yukarıdaki örnekte eşler arasında kültür farklılığından kaynaklanan sıkıntıların yanı sıra kadının ailesi tarafından zorla evlendirildiği de göze çarpmaktadır. Hâlbuki yeni kurulacak hayatı sürdürecektir olan evlenme niyetindeki gençlerdir. Karı-kocanın anne babalarının katkısı, destek olmayı aşarak nihai kararı verme noktasına varmamalıdır. Aile baskısı ile yapılan birçok evliliğin hüsrarla sonuçlandığı gözlenmektedir.³⁹

³⁵ 2HD, 03.02.1999, E.13087, K.536, Özüğür, Ali İhsan, *Boşanma ve Ayrılık*, Seçkin Yay., Ankara, 2000, s.229

³⁶ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:7, Erzurum, Aralık, 2007

³⁷ Bkz. Bursa Şifahi Sorular Kayıt Defteri, No:51

³⁸ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:1, Erzurum, Şubat, 2008

³⁹ Ali Çiftçi-İbrahim Biçici, *Aile Rehberi*, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2005, s.26

3.3. Şiddet

Aile içi şiddet yaygın olduğu ölçüde gizli kalan toplumsal bir olaydır. Bireyi fiziksel ve ruhsal yönden örseleyen bu yaşantılar gizli kaldığı oranda etkilenme düzeyi hakkında bilgi sahibi olunması güçtür.⁴⁰ Bu çalışmada Erzurum ve Bursa müftülüklerine gelen sorular içerisinde kadını boşanmaya iten faktörler ele alınırken şiddet de incelenecektir. Ancak sadece her iki ilde müftülüklere gelen sorular ışığında aile içi şiddetin yaygınlığının ve büyüklüğünün saptanması güçtür.

Şiddet, insan yaşamının her alanında görülebilen ve dünyada giderek artan önemli bir toplum sağlığı sorunudur. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) şiddeti, “fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı bir tehdit veya gerçeklik biçiminde bir başkasına uygulanması sonucunda maruz kalan kişide yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması” durumu olarak tanımlamaktadır.⁴¹

“Şiddet” kelimesi genel anlamda, aşırı bir duygu durumunu, bir olgunun yoğunluğunu, sertliğini, kaba ve sert davranışı nitelendirmekte, başka bir insana veya gruba baskı uygulamak amacıyla yapılan davranışları kapsadığı ileri sürülmektedir. Şiddet denildiğinde ilk akla gelen fiziksel şiddettir. Oysaki şiddetin duygusal, cinsel, ekonomik şiddet gibi pek çok türü vardır. Sözlü ve duygusal şiddet, küfür vb. sözlerle ya da baskı içeren sözlerle uygulanan zorlama, jest ve mimiklerle aşağılama vb. şekillerde kendini göstermektedir.⁴²

Bu çalışmada ele alınan problemlerde de sadece fiziksel şiddet dile getirilmiş olsa bile sözlü ve duygusal şiddet yaşandığı da ifadelerden çıkarılmaktadır. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu tarafından yapılan bir çalışmada ailelerin %34’ünde fiziksel şiddet, %53’ünde sözel şiddet yaşandığı saptanmıştır.⁴³

Burada ele alınacak olan “aile içi şiddet” ise kendini aile olarak tanımlamış bir grup içerisinde, zorlamak, aşağılamak, cezalandırmak, güç göstermek, öfke-gerginlik boşaltmak amacıyla

⁴⁰ Barış Işıloğlu, “Anksiyete ve Depresyon Tanısı ile İzlenen Evli Kadınlarda Aile İçi Şiddetin Sosyodemografik Faktörler, Çift Uyumu ve Hastalıkla İlişkisi”, Uzmanlık Tezi, İstanbul, 2006

⁴¹ Canan Arın, “Kadına Yönelik Şiddet”, *Cogito Dergisi*; Sayı: 6-7, YKY., İstanbul, 1996 s.305-312.

⁴² Hafsa Fidan, *Değişen Dünyada Kadın*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2008, s.40

⁴³ Nuran Güler-Hatice Tel-Fatma Özkan Tuncay; “Kadının Aile İçinde Yaşanan Şiddete Bakışı”, *C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 27 (2), Sivas, 2005, s.52.

eşlerden birine yöneltilen her türlü şiddet davranışdır. Aile içi şiddet yinelenen bir süreçtir ve ilişki devam ettikçe tırmanış gösterir.⁴⁴

Cumhuriyet Üniversitesinde yapılan bir çalışmada (Sivas ilinde bir mahallede oturan, 15-49 yaş grubundaki 162 evli kadın araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.), kadınların %40,7'sinin aile içi şiddete maruz kaldığı, şiddete maruz kalan kadınlara %91'inin eşi, %19,7'sinin ise eşinin yakınları tarafından şiddet uygulandığı belirlenmiştir. Kadınlar şiddeti artıran en önemli durumun ekonomik yetersizlik olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁵

Şiddet sadece günümüz aile yapısında değil geçmişte de evlilikleri sarsan bir olay olarak karşımıza çıkmıştır. Özellikle Osmanlı ailesi ile ilgili yapılan çalışmalarda kadınların şiddet gördükleri fakat mahkemelerin kadınlara arka çıktığı tespit edilmiştir. Hatta erkeklerden bir daha eşlerine şiddet göstermeyeceklerine dair kefil göstermek suretiyle teminat alınmış, olayı inkâr edip yemin edemeyenlere de çeşitli cezalar verilmiştir.⁴⁶ 17. yy. İstanbul kadınlarının, dönemlerinin Şeyhülislamına sordukları soruların incelendiği bir çalışmada, kadınların eşlerinden şiddet gördüklerini ve bunu Şeyhülislama şikâyet ettikleri belirtilmiştir.⁴⁷

Osmanlı ailesi ile ilgili yapılan çalışmalarda şiddet mağduru kadınların boşama yetkisinin bulunması önemli bir tespittir. Şiddet mağduru kadınlar, şiddetin tekrarlanmayacağına, aksi takdirde ayrılma hakkının kendilerinde olacağına dair kocalarından söz alırlar ve şiddetin tekrarı durumunda mahkemeye giderek boşamayı gerçekleştirebilirlerdi.⁴⁸

Kadını boşanmaya götüren ve boşanmayı istemesine neden olan faktörlerini arasında 'şiddet görmesi' önemli bir etkidir. Özellikle toplumun alt tabakalarında ve kırsal alanda itaatsizlik anında kadına oldukça sert davranıldığı ve bunu dini inançlar temeli üzerine oturtulduğu görülmekteyse de⁴⁹ aile içi şiddetin, "ideal" görünen aileler içinde de yaşanabildiği unutulmamalıdır. Şiddet gören kadınların bilgilerinde ilk göze çarpan çoğunluğunun eğitilmiş yani ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu olmalarıdır. Bunlardan %25'i yükseköğretim mezunu iken,%50'si ortaöğretim mezunudur.

⁴⁴ Zeki Aslantürk-Amman Tayfun, *Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2001, s.363-365

⁴⁵ Güler ve ark., a.g.m., s.55

⁴⁶ Kurt, a.g.m., s. 526

⁴⁷ Gökçen Art, *Şeyhülislam Fetvalarında Kadın ve Cinsellik*, Çiviyazıları Yay., İstanbul, 1996, s.165-166

⁴⁸ Kurt, a.g.m., s. 526

⁴⁹ Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1999, s. 186

Meslek durumlarına bakıldığında ise %50'sinin kamu çalışanı ve öğretmen olduğu görülmektedir. Sadece buradaki verilere bakılarak şiddete uğrayan kadınlar, eğitilmiş ve meslek sahibi olanlardır denilemez ancak eğitilmiş ve meslek sahibi olan kadınlar haklarını arayabilmekte ve problemlerini çözümlmek için müftülük gibi resmi kurumlara başvurabilmektedirler. Hatta şiddet gören kadınların %75'i resmi olarak boşanma sürecine girdiklerini ifade etmişlerdir.

*"Zaten resmi olarak da boşanma sürecine girdik."*⁵⁰

*"En son uğradığım fiziksel darbe çok şiddetliydi ve ben de rapor alıp evden ayrıldım. Mahkemeye boşama davası açtım."*⁵¹

Yukarıdaki örnek, bir bayan öğretmenin ifadeleridir ve gördüğü fiziksel şiddeti rapor olarak resmileştirmiştir.

Başka bir örnekte ise, okuma yazması olmayan bir kadının aşırı şiddet görmesi sonucu boşandığı ifadeleri vardır. Hatta aynı kadın sadece eşinden değil kayınvalidesinden de şiddet görmüştür.⁵²

Problemlerde kadınlar şiddet görmelerinin nedeni üzerinde durmamışlardır. Zaten hiçbir mazeret, şiddeti meşrulaştıramaz. Fakat kadınların ifadelerinden anlaşılacağı gibi, erkek, hanımının üzerinde kendisini tam yetkili olarak ilan etmiş durumdadır. Bu durum eğitim almamış, özgüveni tam olmayan kadınlarda çoğunlukla sorun olmazken eğitilmiş, ekonomik bağımsızlığı olan kadınlar için sorun olmaktadır. Eşler arasında şiddet, daha çok evlilik öncesi dönemdeki sahiplenme ve yönetme güdüsünün, evlilik ilişkisinde her aşamada devamının istenmesi sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Bunun mümkün olmadığı durumlarda, yani eşini yönetme idealinin gerçekleştirilemediği durumlarda kendini zayıf hissetmenin verdiği tepkiyle fiziksel şiddet olarak dışa yansımaktadır.⁵³ Sorularda kadınlar açıkça belirtmemiş olmalarına rağmen kendileri üzerinde yetki kurmak isteyen eşlerine itiraz ettikleri için şiddet görmüşlerdir, denilebilir.

*"Komşuya gitmemden komşuların eve gelmesine kadar her şey problem oldu. Hatta gelenlere bir şeyler ikram etmemi bile problem yaptı."*⁵⁴

*"Kamu çalışanıyım. Kocam maaşımı elimden alıyor ve benden habersiz borçlanıyor. Bana şiddet uyguluyor."*⁵⁵

⁵⁰ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:4, Erzurum, Mayıs, 2007

⁵¹ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:4, Erzurum, Haziran, 2008

⁵² Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:2, Bursa, Nisan, 2007

⁵³ Fidan, a.g.e., s.42

⁵⁴ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:4, Erzurum, Haziran, 2008

Örneklerde görüleceği gibi erkek, hanımının nereye gidip gitmediğine, misafirine ne ikram ettiğine ve hatta aldığı maaşa kadar müdahale etme yetkisini kendinde bulmaktadır. Bu şiddet ekonomik şiddete girmektedir. Oysaki kadının erkekler gibi mal edinme hakkı vardır, kendi malında dilediği gibi tasarruf eder, alır, satar. Kocasına müdahale edemez. İslam hukukunda karı-koca arasında mal ayrılığı prensibi vardır. Kadının kazancı kendine ait olup onun üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir.⁵⁶

Aile içi şiddet, sadece fiziksel şiddet bile olsa, kadınlar fiziksel ve ruhsal olarak her yönden olumsuz olarak etkilenmekte hatta uzun süren psikolojik tedaviler almaktadırlar.

“İlk eşimden dayak problemi yüzünden ayrıldım. İkinci evliliğimde de aynı problemi yaşıyorum. Şiddet o kadar fazlaydı ki artık dayanamadım evden kaçtım. Fakat akraba olarak da fazla kimsem yok. Yalnızca üvey kardeşlerim var. Onlar beni hastaneye psikiyatri servisine yatırdılar. Yedi aydır hastanede yatıyorum. Eşim bir defa dahi beni aramadı.”⁵⁷

Günümüz toplumlarında kadına yönelik şiddet eğilimleri, her türlü eğitim faaliyeti ve yasal önlemlere rağmen varlığını sürdürmektedir. Her halükarda bunun, çözümü çok zor ve çok yönlü bir sorun olduğu ortadadır. Bu sorunu tümüyle ortadan kaldırmak ideal bir hedef olmakla birlikte, bu hedefe ulaşabilmek kolay değildir. Ancak en etkili çözüm yolu, insanların beşer ilişkilerini tanzim eden dinî ve ahlakî öğretileri, bilinç düzeyinde kavrayıp benimsemiş, yaptığı her davranışın hesabını yüce bir kudrete vereceği mesuliyetini taşıyan vicdanlı bireyler yetiştirmekten geçmektedir.⁵⁸

3.4. Cinsel Problem ve Hastalıklar

Evlilik birliğinin devam ettirilmesini zorlaştırıcı nitelikteki hastalık ve kusurlar boşanma sebebi sayılmaktadır.⁵⁹ Boşanma sebebi sayılabilecek hastalıklar iki grupta incelenebilir:

⁵⁶ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:2, Erzurum, Ocak, 2007

⁵⁶ Karaman, a.g.e., s.212

⁵⁷ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:4, Erzurum, Mayıs, 2007

⁵⁸ Osman Güner, “İslam Düşüncesinde Kadına Yönelik Şiddet Söylemine Bir Bakış”, 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 23, Samsun, 2007, s.61

⁵⁹ Aydın, a.g.m., s.233

3.4.1. Erkeklerde Bulunan Hastalık ve Kusurlar:

Erkek olsun kadın olsun, buluş çağına eren her insanın cinsel duygularla duygulanması kaçınılmazdır. Gıdası ve uykusunu alan ergin insan dıştan uyarıcı hiçbir mesaj almasa ve kendisini özel korumaya alsa da duygularının iradesi dışında oluşması ve gelişmesini engelleyemez. Hayatın tabii akışı, ihtiyaca dönüşecek bu duygular ve arzuların tatmin edilmesini de gerekli kılar.⁶⁰ Din bu ihtiyacın giderilmesini evlilikle meşru kılmıştır. Zaten cinsel duygular iki farklı cinsi yakınlaştıran ve bir yuva kurmalarını sağlayan en önemli faktörler arasındadır. Ancak evlilikte cinsel ve ruhsal uyum, çiftlerin en çok istediği şey iken cinsel problemler evlilikleri bitirebilmektedir.

Erkeklerde bulunan iktidarsızlık gibi cinsi münasebete engel bir hastalık ve kusur bulunduğunda kadın boşanma talebinde bulunabilmektedir. Evliliğin fiilen devamını engelleyen kocadaki cinsel iktidarsızlık, kadınların boşanma sebebi olarak ileri sürdükleri ve Osmanlı hâkiminin de kabul ettiği tek mazerettir.⁶¹ Bununla ilgili Şeyhu'l-İslam Hayri Efendi devrinde Hey'et-i Te'lifîyyece tanzim edilip Fetva eminliği yolu ile resmîyete intikal ettirilen 10 Mart 1333 tarihli Mazbata'ya ve yine o tarihte resmen kabul edilen Aile Hukuku Kararnamesi'nde kadının eşinin cinsel kusurları sebebiyle boşanma talep edebileceği hükmü vardır.⁶²

TMK'ya göre evlilik birliğini temelden sarsan nedenler açıkça belirtilmemiş ancak aile içi olaylar nedeniyle Yargıtayın aile içi yaşanan cinsel problemler nedeniyle verdiği kararlardan hareketle şöyle söylenebilir: "Cinsel ilişki, evlilik birliğinin devamının temel unsurlarındandır. Hangi nedenle olursa olsun, cinsel doyum ve uyumun sağlanamaması evlilik birliğinin temelden sarsılmasına neden olur."⁶³ Yine bununla ilgili erkeğin iktidarsız olması, kadının cinsel ilişkiye yanaşmaması, cinsel soğukluk, erkeğin bir yıldan beri eşiyile cinsel ilişkide bulunmamış olması gibi olayları geçimsizlik nedeni sayan kararlar vardır.⁶⁴

Erzurum ve Bursa müftülüklerine gelen sorular arasında da erkekten kaynaklanan cinsel problemler veya cinsel problemden kaynaklanan sıkıntılar, kadını boşanma isteği ile karşı karşıya bırakmıştır. 25 yaşında lise mezunu bir ev hanımı eşinin cinsel

⁶⁰ Asum Uysal, *Evlilik ve Cinsel Hayat*, Uysal Yay., İstanbul, 2001, s. 23

⁶¹ Kurt, a.g.e., s. 60

⁶² Bekir Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1988, s. 136

⁶³ Bu konuya ilişkin birçok karar söz konusudur, 2HD, 03.04.1995, E.3362, K.3926, Özüğür, a.g.e., s.330; 2HD, 03.10.1995, E.71117, K.9764, Özüğür, a.g.e. s.326; 2HD, 03.12.1997, E.11714, K.13134, Özüğür, a.g.e. s.322

⁶⁴ 2.HD. 14.04.1981, E.2765,K.2857, YKD, 1981, S.11, s.1403

problemlerinden değil bunun doğurduğu sonuçlar nedeniyle ayrılmak istediğini müftülüğe bildirmiştir.

“Eşimle iki yıldır evliyiz. Kendisiyle şimdiye kadar aile hayatımız olmadı. Tedavi de olmuyor. Her gün aramızda huzursuzluk çıkarıyor. Bizi birbirimize bağlayacak sevgi-saygı da yok. Bu duruma tahammül edecek durumum kalmadı. Benimde ruhsal durumum bozulmaya başladı. Tedaviye yönelse ya da huzursuzluk çıkarmasa kaderim deyip katlanacağım. Fakat fedakârlık gerektirecek hiçbir şey yapmıyor. Ayrılmayı düşünüyorum.”⁶⁵

Evli çiftler arasında tam bir cinsel birliktelik yaşanmadığı halde çiftlerin çocuk veya çocuklarının olduğu bilinen bir gerçektir. Bu durumda çiftlerin ayrılması daha da zorlaşmaktadır. Ancak, erkeğin cinsel problemlerden kaynaklanan sıkıntılarını ailesine ve çocuklarına yansıtmaması aile huzuruna iyice zarar vermektedir. Bu durum, kadın için katlanılması zor bir durum oluşturmaktadır ve kadının psikolojik durumuna zarar vermektedir. 38 yaşındaki bir bayan öğretmen eşinden kaynaklanan cinsel problemlere 14 yıl sabretmiş, ancak eşiyile arasındaki cinsel problemlerin aile huzursuzluğunu bozması nedeniyle ikilemde kalmış ve çözüm aramak için müftülüğe başvurmuştur.

“Eşimle evliliğimiz tamamen mantıklı bir evlilikti. Ayrı meslekten olmamız beni onunla evliliğe iten sebeplerden biri oldu. 14 yıldır evliyiz ve evlendiğimizden beri onunla karı koca hayatımız olmadı. Birtakım tedaviler sonucu nasıl olduysa ondan iki kızım oldu; biri 13 diğeri 8 yaşında. Beyim çok sinirli, daha önce de kendisinden ayrılmayı düşünmüştüm. Hatta bir yıl ayrı kalmıştım. Eş dostun iknaları sonucunda çocuklarım için barışmıştım. Fakat bu duruma daha fazla dayanamıyorum. Çocuklara iyi davranırsa belki onların hatırına devam edeyim diyeceğim artık bu duruma katlanmıyorum. Kendisine de söyledim; sırf çocuklar için kendisine katlandığımı. ‘şayet onlara iyi davranmayacaksa evliliği devam ettirmemin bir anlamı yok’ dedim. Geçen gün büyük kızımı haksız olarak hırpaladığı için aramız iyice açıldı. Ne yapacağımı bilemiyorum. Artık kesin karar vermek istiyorum. Kendimi bu duruma katlandığım için aptal hissediyorum.”⁶⁶

3.4.2. Beraber Yaşamayı İmkânsız Hale Getiren Hastalıklar:

Bazen de evliliklerde çiftlerden birinin rahatsızlığı, uzun süren hastalığı ve hastalıktan kaynaklanan sıkıntılar, evliliğin bitmesine neden olmaktadır. Aile Hukuku Kararnamesi'ne göre kadın,

⁶⁵ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:3, Erzurum, Mayıs, 2008

⁶⁶ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:5, Erzurum, Nisan, 2008

başkasına zarar vermeden birlikte yaşamaya imkân olmayan hastalıklardan birine yakalanan kocasından ayrılmayı isteyebilmektedir.⁶⁷ Erzurum'da bir kurumda çalışıp mesleği gereği yaşlı ve bakıma muhtaç insanlara bakan bir kadının eşi bakıma muhtaç olduğunda ayrılmayı düşünmesi ilginçtir. Kadının ifadelerinden, eşinin kendi ailesinin oğullarına sahip çıkmaması ve eşinden ölüme varan tehditler almasının boşanma isteğinde etkili olduğu söylenebilir.

"Bakımevinde çalışıyorum. Genelde hizmetinde bulunduğum insanlar şizofreni, çok yaşlı ve bakıma ihtiyacı olan insanlardır. Bütün bunlara rağmen işim zor olsa da evimin ihtiyaçlarını karşılayabildiğim için çok mutluyum. Fakat birkaç yıldır eşim de şizofreni hastalığı vuku buldu. Eve geldiğimde devamlı huzursuzluk var. Ayrıca beni ölüme tehdit ediyor. Ailesi hayatta olmasına rağmen kimse sahip çıkmıyor. Tedaviye de yanaşmıyor. Hatta birkaç kez emniyetten de destek istemiştim. Daha fazla uğraşmak istemiyorum. Boşanırsam belki ailesi sahip çıkar diye düşünüyorum. Boşanmam doğru olur mu?"⁶⁸

3.5. Ailedeki Diğer Fertlerden Kaynaklanan Problemler

Aile, karı-koca ve çocuklardan oluşan en küçük toplumsal birim olarak tarif edilse de ister aynı çatı altında ister farklı mekânlarda yaşanıyor olsun, çiftlerin kendi aileleri de oluşturulan yeni çekirdek aileyle birlikte düşünülmelidir. Çünkü ailedeki büyükler ve diğer fertler çekirdek ailedeki karı-koca üzerinde etkilidirler. Evlilik birliği kurulduktan sonra eşlerin aileleri ile ilişkiler daha da önem kazanmaktadır. Toplum yaşamında en sık görülen durum, eşlerin aileleri ile ve özellikle de erkeğin ailesi ile sağlıklı ilişkilerin kurulmasında yaşanan zorluklardır. Bilindiği gibi gelin-kaynana çatışması toplumumuzda yaşanan bir sorun kaynağıdır.⁶⁹ Hâlâ geleneksel aile yapısının etkin olduğu Erzurum'da erkeğin eşiyle birlikte yaşama tarzı, aile içi huzursuzluklara sebep olmaktadır. Hatta çoğu kez kadın, eşinin yakın aile fertlerinden şiddet bile görebilmektedir. Ancak bu çalışmada, bu huzursuzluk sebebiyle boşanma sürecine girildiği ifade edilen örnekler ele alınacaktır. Eşlerin aileleri sebebiyle yaşanan diğer problemler ele alınmayacaktır. 25 yaşında lise mezunu bir ev hanımının eşinin ailesiyle birlikte oturması eşler arası huzursuzluğa yol açmıştır.

⁶⁷ Orhan Çeker, *Osmanlı Hukukı Aile Kararnamesi*, md. 119, Mehir Vakfı Yay., Konya, 1999, md. 122

⁶⁸ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:1, Erzurum, Kasım, 2007

⁶⁹ Çiftçi-Biçici, a.g.e., s.30

“Yaklaşık bir yıldır evliyim. Eşimin kız kardeşi ve annesi ile birlikte oturuyoruz. Fakat eşimin kız kardeşi psikolojik olarak hasta ve bana şiddet uyguluyor. Artık dayanamıyorum. Ayrı eve çıkmak istiyorum buna da eşim yanaşmıyor, ailesini terk etmiyor. Ben de sonunda evimi terk ettim, babamın evine gittim. Mahkemeye dava açtım boşanmak için...”⁷⁰

Türk toplumunda geleneksel aile yapısı hâkim olduğundan dolayı geniş aile tipleri görülmektedir. Özellikle Erzurum’un orta ve alt tabakalarıyla kırsal kesimde geleneksel yaşam biçiminin hâkim olduğu aile tipi yaygındır.⁷¹ Bu sistemde baba ocağından ayrılan gelin, eşinin ailesiyle birlikte bir yaşam sürmek durumundadır. Hatta halk arasında yaygın olan “Gelinin anne babası yoktur.” sözü evlenen kızların sadece yeni ailesine ait olduğunu ve geriye dönüş imkânının olmadığını gösterir. Erkeğin yakın aile fertleriyle birlikte yaşam tarzından olumsuz olarak etkilenen kişi, eve gelin olarak gelen kadındır. Aile fertleri sayısınca evdeki sorumluluğu artan kadın, bu duruma dayanamamaktadır.

“Bir kızım var hocam, evli. Yalnız altmış metre kare bir evde eşi, çocukları, kayınvalidesi, iki görümcesi, görümcelerden birinin dini nikâhli nişanlısı bir arada yaşıyorlar. Ve eve sürekli misafir gelip gidiyor. Kızım eşine ayrı bir eve taşınmak istediğini söyledi, 1,5-2 yıldır bunun mücadelesini verdi. Damadımın maddi gücü de var fakat buna yanaşmıyor. Şu anda ise kızım artık dayanamamış vaziyette ve boşanma davası açtı. ...”⁷²

Son örnekte sıkıntıyı yaşayan kadın değil de babası müftülüğe başvurmuştur. Buradan babanın kızına destek verdiği anlaşılmaktadır.

Evlilik hayatını kocasının evinde sürdüren kadının, İslam Hukukunda eşinin anne-babası gibi yakın akrabalarıyla oturma zorunluluğu olmamasına rağmen ve eşinden kendisine ayrı bir konut tahsis edilmesini istediğinde, kocasının bu talebi yerine getirmesi gerekirken⁷³ örneklerde, kadının bu haklarının dikkate alınmadığı görülmektedir. Kocanın, bağımsız bir ev kurmamış olması ve eşini kayınvalide ile beraber oturttuğu anlaşılırsa bunun bir boşanma sebebi oluşturduğu Yargıtay kararlarında da belirtilmiştir.⁷⁴

⁷⁰ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:2, Erzurum, Mart, 2007

⁷¹ Günay, a.g.e. s.183

⁷² Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:3, Erzurum, Haziran, 2007

⁷³ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, Altınoluk Yay., İstanbul, 1995, s.239

⁷⁴ 2.HD, 02.05.1965 t., 606/1198 sayılı kararı, İKİD, 1965, s.3720

3.6. Eşler Arası Sevginin Olmaması

Bir kadınla bir erkeği karı-koca yapan, anne-baba yapan en kutsal duygu sevgidir. Toplumun temeli aile, ailenin temeli de sevgidir. Sevgi iletişiminin bittiği yerde aileden eser kalmaz.⁷⁵ Karşılıklı sevginin tükendiği yerde aileler de tükenmekle karşı karşıya gelirler. Ancak toplum baskısı, arada çocukların olması vs. nedenler ile kişilerin sevgi tükenmişliği nedeniyle boşanma isteğine çok az rastlıyoruz. Kocasının hiçbir menfi tutum ve davranışı yokken de kadın, onu beğenmediğinden veya eksikliklerini hoş karşılamadığından muhalâa talebinde bulunabilir.⁷⁶ Bununla ilgili bir örnekte, bir kadının, on yılı aşkın bir evliliği ve üç çocuğu olmasına rağmen kocasına karşı sevgi hissedemediği için boşanmak istediğini görüyoruz. Üstelik aynı kadın, ifadelerinde eşinin iyi bir insan olduğunu da belirtmiştir. Ancak kadının yedi yıldır tedavi görüyor olması, akla bu sevgisizliği doğuran nedenlerin neler olduğunu gösteriyor. Ancak bununla ilgili bilgiler belirtilmemiştir.

*"13 yıllık evli, 3 çocuğu var ve 7 yıldır psikolojik tedavi görüyor. 'Eşim çok iyi bir insan ama onu hiç sevmiyorum ve onunla birlikte yaşamak istemiyorum, boşansam vebal altında kalır mıyım?' diye sordu."*⁷⁷

Sonuç

Türkiye'de son yıllarda görülen boşanma sayılarındaki artış, müftülüklerle gelen sorularda da hissedilmektedir. Özellikle kadınların boşanmak istemeleriyle ilgili başvuruların artması Türkiye'de artan kadınların açtığı boşanma davalarıyla doğru orantılıdır.

Sonuç olarak kadının ekonomik özgürlüğünün artması, kadın hak ve özgürlüklerinden haberdar olması ve boşananların üzerindeki toplumsal baskının eskisine oranla azalması, kadınların açtığı boşanma davalarının artmasına sebep olmuştur. Bu durum müftülüklerle gelen sorularda da kendini hissettirmiştir.

Kadınların boşanmak istemelerinin nedenleri Erzurum ve Bursa müftülüklerine ve özellikle buralardaki Aile İrşat ve Rehberlik Bürolarına gelen başvurular ele alınarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Buna göre kadınların boşanmasına neden olan en büyük faktör **aldatılma**dır. Aldatma, beraberinde eşler arası güvenin kaybolmasına, aile içi şiddetin başlamasına, aile içi huzursuzlukların artmasına sebep olmakta ve evliliklerin bitmesine neden olmaktadır.

⁷⁵ Vehbi Vakkasoğlu, *Ailede Sevgi İletişimi*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2007, s.18

⁷⁶ Kurt, a.g.e., s.59

⁷⁷ Bkz. Aile İrşat ve Rehberlik Bürosu Kişisel Karteks, No:13, Bursa, Mart, 2007

Özellikle yaş itibarıyla orta yaşın üzerinde olan kadınların aldatılma nedeniyle boşanmak istemelerinde şu görülmüştür: Bu kadınlar daha önce de aldatılmışlar ancak ekonomik nedenlerle eşlerine sabretmişlerdir. Daha sonra çocuklarının büyüüp kendilerine sahip çıkmaları vb. nedenlerle ekonomik rahatlık elde edince boşanmayı düşünmeye başlamışlardır. Boşanmaya götüren ikinci önemli neden ise erkeğin şiddetli geçimsizliğe sebep olan olumsuz karakteridir. Bunlar içki, kumar gibi **kötü alışkanlıklar, kıskançlık, erkeğin eviyle ilgilenmemesi ve eşler arasındaki önemli kültür farklılıkları** olarak tespit edilmiştir. Kadının, evliliğini devam ettirmek istememesinin üçüncü sebebi ise fiziksel, psikolojik ve ekonomik **şiddet** görmesi vardır. Şiddet gören bayanların eğitim seviyelerinin yüksek olması dikkat çekmektedir. Şiddet, kadına zarar vermedikçe kadının boşanmayı düşünmediği de gelen sorulardan anlaşılmaktadır. Kadın için, evliliğini bitirmek istemesine başlıca neden olmasa da cinsel sorunlardan kaynaklanan problemler, kadını boşanmaya götüren bir sebeptir. Kadının, eşinin ailesiyle yaşadığı problemler evliliği bitirmek istemesine neden olmaktadır. Kadının, erkeğin ailesiyle değil de çekirdek aile olarak yaşamak istemesi de ailenin huzurunu bozmakta ve özellikle **erkeğin ailesinin kadına fiziksel veya sözel olarak zarar vermeleri** durumunda kadın boşanmayı tercih etmektedir. **Eşler arasında sevginin olmaması**, arada çocuklar varsa kadının bu evliliği istemeyerek de olsa sürdürmesine neden olurken çok az da olsa bu nedenle boşanmak talebiyle başvuran kadınlar vardır. Eşler arasında sevginin olmaması, boşanmayı istemedi en düşük faktördür.

Kaynakça

- Abdurrahman Kurt, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1998
- _____, "Dünden Bugüne Türk Ailesi", *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Mehmet Zencirkıran (editör), Nova Yay., Ankara 2006, s.514-537
- Ali Çiftçi - İbrahim Biçici, *Aile Rehberi*, T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2005
- Ali İhsan Özuğur, *Boşanma ve Ayrılık*, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2000
- Arzu Şener - R.Günsel Terzioğlu, "Bazı Sosyo-Ekonomik ve Demografik Değişkenler ile İletişimin Eşler Arası Uyuma Etkisinin Araştırılması", *Aile ve Toplum Dergisi*, C.2, Sayı:8, MN Tanıtım, Ankara, 2005, s.53-59
- Asım Uysal, *Evlilik ve Cinsel Hayat*, Uysal Yay., İstanbul, 2001

- Barış Işıloğlu, "Anksiyete ve Depresyon Tanısı ile İzlenen Evli Kadınlarda Aile İçi Şiddetin Sosyodemografik Faktörler, Çift Uyumu ve Hastalıkla İlişkisi", Uzmanlık Tezi, İstanbul, 2006
- Bekir Topaloğlu, *İslam'da Kadın*, Yağmur Yay., İstanbul, 1988
- Canan Arın, "Kadına Yönelik Şiddet", *Cogito Dergisi*, Sayı:6-7, YKY., İstanbul, 1996, s.305-312.
- Esra Koç - Ayşegül, Kaya, *Kadının El Kitabı*, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 2007
- Gökçen Art, *Şeyhulislam Fetvalarında Kadın ve Cinsellik*, Çiviyazıları Yay., İstanbul, 1996
- Hafsa Fidan, *Değişen Dünyada Kadın*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2008
- Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, Altınoluk Yay., İstanbul, 1995
- Hayreddin Karaman, *İslam'da Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1995
- M.Akif Aydın, "Aile Hayatı", *İlmihal*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., C.II, Ankara, 2006, s.195-246,
- Nesrin Türkarıslan, "Boşanmanın Çocuklar Üzerine Olumsuz Etkileri ve Bunlarla Baş Etmenin Yolları", *Aile ve Toplum Dergisi*, C.3, Sayı:11, MN Tanıtım, Ankara, 2007, s. 103-108
- Nuran Güler- Hatice Tel - Fatma Özkan Tuncay, "Kadının Aile İçinde Yaşanan Şiddete Bakışı", *C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi*, 27 (2), Sivas, 2005, s.51-56
- Orhan Çeker, *Osmanlı Hukukı Aile Kararnamesi*, Mehir Vakfı Yay., Konya, 1999
- Osman Güner, "İslam Düşüncesinde Kadına Yönelik Şiddet Söylemine Bir Bakış", *19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:23, Samsun, 2007, s.51-62
- Ömer Ergün, "TMK'nun 166. Maddesinde Düzenlenen Boşanma Nedenleri", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi(SBARd)*, Sayı:6, AKADER Yay.,2005, s.523-556
- Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dinî Hayat*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 1999
- Zeki Aslantürk - Amman Tayfun, *Sosyoloji: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler, Teoriler*; Çamlıca Yay., İstanbul, 2001